

Creatieve rommelzones

Broedplaatsen in Amsterdam en München

Een stad met creatieve ambities heeft rommelzones nodig. De stad is gebaat bij plekken waar zonder uitgebreide interventie of regulering door de overheid allerlei alternatieve activiteiten kunnen worden opgezet. Dat is althans een opvatting die in een groeiend aantal steden discussies uitlokt. Voorbeelden uit Amsterdam en München tonen aan dat tussen steden echter duidelijke verschillen bestaan in de aanleiding tot die discussies.

MARTIJN ARNOLDUS

In een overzicht van opkomende creatieve steden voorspelde het Amerikaanse opinietijdschrift Newsweek in september 2002 een verschuiving van creatieve zwaartepunten van grote metropolen naar middelgrote steden. De reden daarvoor is eenvoudig, aldus Newsweek. In grote steden liggen woningprijzen en huren voor ateliers en kantoorruimte veel hoger dan in de kleinere plaatsen. Veel bohémiens, vaak jonge startende kunstenaars en creatieve ondernemers, hebben een onstabiel en gering inkomen en worden door stijgende prijzen uit de grote steden verdreven. En dus prijken niet Londen en New York maar Kaboel en Antwerpen bovenaan de lijst van veelbelovende creatieve steden.

Hoewel het tijdschrift niet beweert resultaten van wetenschappelijk onderzoek te presenteren, bestaat in veel grotere en duurder steden inderdaad een angst dat de creatieve voorhoede de stad links zal laten liggen. In een toenemend aantal steden wordt een debat gevoerd over de vraag in hoeverre er voor de lokale overheid een taak is weggelegd om in betaalbare woon- en werkruimte voor kunstenaars en creatieve ondernemers te voorzien. Vaak komt in die discussies ook de vraag naar voren in hoeverre gebruik van gesubsidieerde ruimte aan regels gebonden moet zijn. De praktijk leert namelijk dat de keuze voor een goedkope locatie lang niet altijd te maken heeft met financiële overwegingen, maar ook met de reden waarom die locatie goedkoop is. Niet zelden gaat het om plekken in de marges van stedelijke ontwikkeling; plekken die (tijdelijk) hun functie verloren hebben en die niet direct in de belangstelling staan van de overheid en private ontwikkelaars. Het gaat, kortom, vaak om ruimtes waar men relatief ongestoord zijn gang kan gaan.

In Amsterdam zijn veel van dergelijke rommelzones of vrijplaatsen in de laatste jaren verdwenen door de oprukende stedelijke ontwikkeling. Met name in de centraal gelegen zone aan de zuidelijke IJ-oever is de laatste jaren grootschalige herontwikkeling gestart. De bewoners en gebruikers van de veelal gekraakte pakhuisen en silo's langs die oever kregen te maken met een serieuze dreiging van ontruiming en afbraak van de panden die zij in bezit hadden genomen. Uiteindelijk zou die dreiging aan het einde van de jaren negentig de discussie aanzwengelen over de noodzaak van rommelzones, broedplaatsen of vrijplaatsen, of welke naam er dan ook precies aan gegeven wordt.

Rond dezelfde tijd deed een kleine duizend kilometer zuidelijker, in München, een geheel andere problematiek de discussie oplaaien over rommelzones. In september 1996 was direct naast het oude centrum van de stad een groot alternatief uitgaansgebied geopend dat binnen de kortste keren uitgroeide tot een internationaal fenomeen. Het Kunstpark Ost, zoals het terrein werd genoemd, herbergde talloze disco's, clubs, restaurants, ateliers en bedrijfsruimtes voor (startende) ondernemers in de creatieve industrieën die met een grote mate van vrijheid konden opereren. Het was echter gevestigd op een al voor herontwikkeling genomineerd oud industrieterrein, waardoor het Kunstpark in januari 2003 de deuren moest sluiten. Maar de discussie over het belang van een rommelzone zoals het Kunstpark werd in de stad inmiddels uitgebreid gevoerd.

Rebelse pakhuisen

De term 'broedplaats' werd in Amsterdam al in de jaren zeventig gebruikt in verband met plaatsen met een hoog aandeel startende bedrijven.

De laatste jaren heeft het begrip echter bekendheid verworven als naam van gemeentelijk beleid om goedkope woon- en werkruimte te realiseren voor kunstenaars en ondernemers in aanverwante creatieve bedrijvigheid. Het beleid is de uitkomst van een brede discussie die in de tweede helft van de jaren negentig een climax bereikte. Amsterdam was bezig om in hoog tempo de laatste grotere krakersbolwerken in de stad te ontruimen. In veel gevallen moesten de ontruimde oude panden plaatsmaken voor nieuwbouwwoningen of bedrijfsgebouwen. Herontwikkeling en ontruiming waren voor een groep van ruim zeshonderd bewoners en gebruikers van gekraakte panden aanleiding om in augustus 1998 een raadsadres op te stellen. In dit schrijven aan de gemeenteraad werd de noodklok geluid over het verlies aan ruimte voor een 'jonge cultureel-economische aanwas', zoals de ondertekenaars zichzelf omschreven. Het woord kunstenaar werd niet gebruikt. Weliswaar leefden en werkte er in de gekraakte panden een aanzienlijk aantal mensen dat een kunstopleiding had gevolgd, lang niet alle krakers wensten zich kunstenaar te noemen. In de panden hadden ook hele andere beroepen een plek gevonden. In de Graansilo, een inmiddels tot appartementen omgebouwd pand op de zuidelijke IJ-oever, waren bijvoorbeeld ook een bakkerij en een fietsenmaker gevestigd. Voor de bewoners en gebruikers van de panden stond dan ook niet de productie van kunst voorop, maar het experimenteren met alternatieve leefwijzen. Velen hadden er bewust voor gekozen om buiten de 'mainstream' te leven.

In de discussies die in de politiek en in beleidskringen ontstonden naar aanleiding van het raadsadres, ging het echter al vrij snel alleen nog over kunstenaars. Dat kwam ten dele door de manier waarop de krakers zich in de politieke discussies presenteerden.

Vertegenwoordigers van sommige panden hadden het inderdaad alleen over kunstenaars. De nadruk op kunst werd in oktober 1999 versterkt toen het Algemeen Dagblad de conclusies van een nog niet verschenen rapport van het Cultuurfonds van de Bank van Nederlandse Gemeenten publiceerde. Volgens die rapportage liep Amsterdam risico om zijn artistieke beroepsbevol-

king te verliezen door de stijgende prijzen van woningen en atelierruimte. Maar wat aan de Amstel wellicht voor meer opwinding zorgde, was dat het rapport Rotterdam als beste locatie voor kunstenaars naar voren bracht.

Door de discussie te fixeren op kunstenaars dreigden de andere bedrijfes in de gekraakte panden uit het blikveld te raken. In het uiteindelijke beleid werd de doelgroep echter toch verruimd.

Enerzijds wilde de gemeente zich gaan inzetten voor het realiseren van goedkope atelierruimte voor individuele kunstenaars. Anderzijds werd getracht de groepen uit de gekraakte panden tegemoet te komen door het realiseren van goedkope woon-werkruimte voor groepen van kunstenaars, overwegend culturele ondernemers en ambachtelijke bedrijfes. Uiteindelijk zou blijken dat de beleidsdoelstelling om goedkope atelierruimte voor individuele kunstenaars te realiseren eenvoudiger te bereiken was dan de doelstelling om ook de kraakgroepen ruimte te bieden. Terwijl het beleid in de perceptie van de gemeente tamelijk succesvol is in het creëren van ruimte voor een jonge creatieve aanwas, denken de kraakgroepen daar heel anders over.

Ondanks deze verruiming in de definitie van de doelgroep kreeg het beleid volgens veel uit kraakpanden afkomstige groepen niet de invulling waar op gehoopt was. Ontruiming gingen gewoon door en alternatieve locaties werden niet gevonden of er werden naar de smaak van de toekomstige gebruikers te veel voorwaarden aan verbonden. In oktober 2000 werden in het centrum van Amsterdam, nabij de diertuin Artis, enkele gebouwen ontruimd die bekend stonden als de Kalenderpanden. De panden waren sinds 1996 gekraakt en werden sindsdien gebruikt voor woon-, werk- en cultuuroeleinden. In de Kalenderpanden vonden diverse concerten en voorstellingen plaats. De dreiging van ontruiming kreeg in de media, met name in Het Parool, volop aandacht. Bovendien lieten verschillende prominenten uit de stad, onder wie schrijver Geert Mak, hun stem horen in een poging om ontruiming te verhinderen. De krakers konden rekenen op de nodige steun van de Amsterdamse bevolking. Uit een enquête van het gemeentelijke bureau voor de statistiek (O+S) in augustus 2000 verklaarde 49 procent van de

Amsterdammers zich tegenstander van ontruiming. Ongeveer 28 procent was voorstander. De resterende 23 procent had geen mening. Dat de

Kalenderpanden zoveel aandacht trokken, kwam ook doordat de dreigende ontruiming breed werd gerepresenteerd als een indicatie van de verschraling van de Amsterdamse binnenstad.

Bij de daadwerkelijke ontruimingsoperatie verzetten de krakers zich met geweld en in de nasleep ervan richtte de berichtgeving in de media zich vooral op de gewelddadigheden. Burgemeester Patijn haastte zich overigens om in Het Parool van 2 november te verklaren dat het geweld grotendeels kwam van sympathisanten van de krakers, die zelf niet in de Kalenderpanden hadden gewoond of gewerkt. De meeste bewoners hadden de panden al voor de ontruimingsoperatie verlaten. De uitverkoop van de binnenstad was een item dat nu veel minder aandacht kreeg. 'Broedplaats is een scheldwoord geworden' kopte NRC Handelsblad op 4 november. Daarmee legde de krant de vinger op de zere plek. De Kalenderpanden werden een symbool van onbegrip over het handelen van de gemeente. In kraakkringen was 'broedplaats' inderdaad verworden tot een vies woord. Steeds vaker werd gesproken van vrijplaatsen als de tegenhangers van de door de overheid opgezette en gereguleerde broedplaatsen. Overigens bleef het aantal onder het broedplaatsenbeleid gerealiseerde woon- en werkruimten beperkt. Eind 2004 zijn vermoedelijk ongeveer 900 ruimtes gerealiseerd, terwijl de doelstelling minimaal 1.400 ruimtes was. Maar de kritiek op de moeizame realisatie van woon- en werkruimten viel steeds meer in het niet bij de kritiek dat werkelijke rommelzones niet te maken zijn. Die ontstaan spontaan en verdwijnen ook weer vanzelf. Krakers en kunstenaars met een kraakachtergrond benadrukken het belang van eigen initiatief en zelfregulering.

De Amsterdamse discussie over broedplaatsen heeft een 'authentiek' tintje door de lange kraaktraditie in de stad. Veel kunstenaars en culturele ondernemers uit het kraakmilieu verzetten zich tegen, wat zij noemen, de 'mainstreaming' van hun activiteiten. Zij zien hun kunstactiviteiten niet als een opstap naar een hoge positie in de creatieve industrie, maar juist als een uiting van een alternatieve leefwijze en een econo-

mie die niet gebaseerd is op winstbejag. De vrijplaats staat daarbij symbool voor een plek waar het mogelijk is om buiten de gevestigde orde te blijven.

Trendy aardappelfabriek

In München zijn de maakbaarheid van rommelzones en de rol van de lokale overheid daarbij eveneens ter discussie gesteld. München kent niet zoals Amsterdam een uitgebreide geschiedenis van kraakbewegingen. Vanaf 1996 ontwikkelde zich in de stad echter toch een soort rommelzone die in veel opzichten doet denken aan de broed- en vrijplaatsen in Amsterdam, maar die vanaf het begin in feite een goed verkopend product was.

Op een steenworp afstand van het belangrijke treinstation München-Ost stond op een meer dan 60.000 vierkante meter groot terrein een 'Knödelfabrik', een aardappelfabriek van de firma 'Pfanni'. De eigenaar besloot de fabriek begin jaren negentig te sluiten en het terrein voor herontwikkeling beschikbaar te maken. Al vanaf het begin was duidelijk dat het terrein geen nieuwe industriële functie zou krijgen. Daarmee hield de consensus tussen gemeente en landeigenaar echter op. Terwijl de grondeigenaar een toekomst voor het terrein zag weggelegd als hoogwaardige bedrijfslocatie met luxe woningen, hield de gemeente vast aan vooral woningen, waarvan bovendien een vijfde in de sociale sector zou moeten worden gerealiseerd. Er ontstond een patstelling die herontwikkeling blokkeerde. De gemeente zette slechts schoorvoetend een uitermate traag proces in gang om de noodzakelijke bestemmingsplanwijziging door te voeren.

Halverwege de jaren negentig deed zich echter een interessante ontwikkeling voor. De ondernemers Wolfgang Nöth en Gabi Scheffel toonden interesse om op het terrein een uitgaanscentrum te creëren. Zij hadden al aan de basis van een 'alternatieve' uitgaansgelegenheid gestaan, die drie jaar lang op het terrein van het oude vliegveld in München-Riem gevestigd was geweest. De toekomst van dat terrein, dat door de gemeente was opgekocht, lag allang vast: er zou een nieuw beursterrein en een compleet nieuw stadsdeel op worden gebouwd. Nöth en Scheffel waren daarom op zoek naar een andere locatie om hun concept voort te zetten. Hoewel

zowel gemeente als grondeigenaar niet erg gecharmeerd waren van het idee dat er een alternatief uitgaanscentrum zou ontstaan achter het station München-Ost, gingen beide partijen uiteindelijk akkoord met de plannen van Nöth en Scheffel. Voor de gemeente betekende dit dat een ongebruikt stuk grond in het centrum weer een functie zou krijgen, terwijl de grondeigenaar door verhuur van het terrein weer inkomsten kreeg. Afsproken werd dat het terrein voor drie jaar gebruikt mocht worden voor uitgaansgelegenheden en een dagelijkse vlooiemarkt.

Nöth en Scheffel lieten het terrein zoals het was en begonnen de op het terrein staande fabriekshallen direct te verhuren. De huren bleven laag en vanwege de tijdelijke aard van het terrein bleven grote investeerders weg. Dat bood startende ondernemers de gelegenheid om goedkoop aan werkruimte te komen. Het bleek een succesformule: binnen een half jaar was de beschikbare ruimte verhuurd. Niet alleen clubs, discotheken, bars, restaurants en bioscopen toonden interesse in de voormalige aardappelfabriek, ook allerlei kunstenaars en zelfstandige ondernemers in de creatieve industrieën wilden graag werkruimte huren. Dat was in München-Riem vanwege de aard van dat terrein niet voorgekomen. Meer dan zestig beeldend kunstenaars vormden op eigen initiatief het voormalige gebouw Werk III om tot het grootste ateliergebouw in München. De maandelijkse huurprijs schommelde rond de drie euro per vierkante meter. Voor de

huurprijs was een systeem bedacht waarbij huur werd vastgesteld op basis van gedraaide omzet.

Binnen korte tijd was het 'Kunstpark Ost', zoals het terrein voortaan heette, een levend stukje München geworden met een bonte mengeling van uitgaansgelegenheden, sportfaciliteiten, ateliers en creatieve bedrijvigheid. Over bezoekersaantallen hoefde het terrein ook niet te klagen: het Kunstpark trok maandelijks meer dan 300.000 bezoekers. Geen wonder dat ook de nationale Duitse pers zich op het nieuwe fenomeen stortte. De Frankfurter Allgemeine Zeitung kopte in 1997 zelfs dat München in Kunstpark Ost sterk op New York leek. De Bild Zeitung noemde het Kunstpark het grootste Mekka van jeugdcultuur in Duitsland.

Het Kunstpark Ost was een mengeling geworden van enerzijds geplande en gecoördineerde 'broedplaatsexploïtatie' en anderzijds spontane groei. Dat bleek een geslaagde combinatie. De oude aardappelfabriek had voldoende aantrekkingskracht op de vrije, onafhankelijke kunstenaars en creatievelingen, die bovendien profiteerden van de eenheid waarmee het Kunstpark Ost geprofileerd werd, want in feite was het Kunstpark Ost één bedrijf. De marketing werd verzorgd door Nöth en Scheffel, terwijl de huurders een hoge mate van vrijheid kregen in het gebruik van de gehuurde ruimtes.

De gemeente had inmiddels ingezien dat het Kunstpark een positieve invloed had op het imago van München als stad, maar de gemeente was niet bereid

om het Kunstpark op de locatie in München-Ost te laten voortbestaan. Wel verschoof de discussie van de vraag 'wat is er tegen op het Kunstpark?' naar 'waar kan het Kunstpark eventueel voortbestaan?' Na een verlenging van het pachtcontract moest het Kunstpark Ost in januari 2003 officieel de deuren sluiten zonder dat een alternatieve locatie gereed was. Nöth is met de meest succesvolle clubs van het Kunstpark uitgeweken naar het naastgelegen Optimolterrein, dat in oppervlakte echter veel kleiner is. De eigenaar van de aardappelfabriek, Eckhardt, heeft alsnog een doorstart gemaakt met een aantal nog op het terrein gevestigde uitgaansgelegenheden en bedrijfjes. Die mogen echter alleen blijven als ze zich aan striktere gebruiksregels houden.

Volgens Nöth is daarmee de magie gebroken, wat de Süddeutsche Zeitung fraai illustreerde door te wijzen op het feit dat er in het tot Kultfabrik omgedoopte Kunstpark nu vuilnisbakken staan. En inderdaad, wie in Kunstpark Ost is geweest, zal op straat vergeefs hebben gezocht naar een vuilnisbak. En toch lag aan de basis van het Kunstpark een uitgekend concept. Dat concept stelde dat vuilnisbakken niet pasten in het beeld van een ongeordende rommelzone.

Het is echter de vraag in hoeverre zo'n geleide rommelzone in de toekomst nog mogelijk is. De gemeente München lijkt inmiddels overtuigd van het belang van een uitgaanszone voor jeugdcultuur (het woord tegencultuur wordt niet gebruikt) en van goedkope ateliers en

Foto's van het Kunstpark Ost in München.

Foto's: Martijn Arnoldus

werkruimte voor creatieve ondernemers, maar de kennelijke aantrekkingskracht van al dan niet gemaakte chaos lijkt de bestuurders te ontgaan. Volgens de laatste plannen kan het Kunstpark Ost op zijn vroegst vanaf 2006 terecht op een speciaal gebouwd en door de gemeente gesubsidieerd terrein in het noorden van München. Het hele terrein is echter strak gepland. Het meest tekenend is wellicht dat uitgaansgelegenheden en bedrijfsruimtes op het nieuwe terrein strikt van elkaar gescheiden zullen zijn.

De aanwezigheid van uitgaansgelegenheden heeft vanaf het begin een stempel gedrukt op de representatie van het Kunstpark als een centrum van jeugdcultuur. Kunstenaars en creatieve ondernemers hebben, tot hun eigen tevredenheid, kunnen meeliften op het succes van het Kunstpark. In tegenstelling tot de broedplaatsen in Amsterdam heeft het Kunstpark in de beeldvorming van de betrokkenen altijd midden in de creatieve industrie gestaan; de verzetsstempel die door de krakers in Amsterdam op de rommelzones wordt gedrukt is in München welhaast afwezig. In München staat de rommelzone gelijk aan een ruimte voor jeugdcultuur die goed aansluit op de overige consumptiemilieus in de stad. Het ongeordende voorkomen van het Kunstpark is altijd bewaakt door private ondernemers die in tegenstelling tot de Amsterdamse krakers wel degelijk een winstoogmerk hebben, en daar ook ronduit voor uit zijn gekomen.

Martijn Arnøldus is als onderzoeker verbonden aan de afdeling Geografie en Planologie van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

Buit, J. (1970) *Bedrijven in de buurt Buitenvrouw*. Uitkomsten der enquêtefase in een binnenstedelijke randzone van Utrecht. Utrecht: Instituut voor Planologie.
 Vrije Ruimte (2001) *Laat 1000 broedplaatsen bloeien*. Onderzoek naar vrijplaatsen in Amsterdam. Amsterdam: De Vrije Ruimte.

Why not Pittsburgh?

Richard Florida over de creatieve economie

(Foto: Ben Czerwinski, NRC Handelsblad)